

OSMAN NEVRES'İN "OLAYDI" REDİFLİ GAZELİNE ŞERH

*Alim YILDIZ

Anahtar Kelimeler: Âşık, şâir, dîvan edebiyatı.

A. OSMAN NEVRES

19. Yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının temsilcilerinden ve "Encümen-i Şuarâ"¹ şairlerinden biri olan Osman Nevres, 1820 veya 1821 yılında Sakız'da doğmuştur. Aslen Rum'dur. Sekiz-dokuz yaşlarında iken satın alınarak Bağdat Valisi Laz Ali Paşa'ya takdim edilmiştir. Paşa tarafından kendisine Farsça, şiir ve inşa dersleri verilmiş ve daha sonra valilik kitabetinde göreve başlamıştır. Ali Paşa'nın ölümü üzerine 1846 yılında İstanbul'a giderek Hariciye Mektûbî Kalemî'ne girmiştir. Askerî Mektebler Nazırı Abdülkerim Nadir Paşa, Irak ve Hicaz Müşirliği'ne tayin olunca, Nevres'i de yanında götürür. Paşanın maiyetinde kitabet göreviyle 1848-1858 yılları arasında Bağdat, Diyarbakır, Halep, Musul ve Kerkük'ü dolaşır. 1858 yılı Eylül ayında mütemâyiz rütbesiyle Irak ve Hicaz Orduları Muhasebeciliği'ne tayin olunarak tekrar Bağdat'a döner. Birkaç kez İstanbul'a dönme teşebbüsünde bulunursa da bu isteği bir türlü gerçekleşmez.

Teşebbüslerine rağmen Bağdat'tan bir türlü ayrılamaması sınırlarının bozulmasına neden olur. 1871 yılında mesleği ile ilgili olarak hakkında çıkan şâyialar üzerine görevinden azledilir. Suçsuz olduğunu anlatmak ve ispat etmek üzere İstanbul'a gider. Nadir Paşa'nın Nisan 1872'de İkinci Ordu-yı Hümâyün Müşirliği görevine getirilmesiyle Nevres'e de Ordu Muhasebeciliği vazifesi verilerek Paşayla birlikte Şumnu'ya gönderilir. Nadir Paşa'nın Şumnu'dan ayrılarak İstanbul'a dönmesinden kısa bir süre sonra, Nevres tekrar görevinden azledilir. Bağdat'taki şâyialar gerekçe gösterilerek tekrar görevden alınması şairin sınırlarını tamamen tahrip etmiş olduğundan, İstanbul'a döndüğünde yarı meczup bir haldedir. Aklî dengesinin gittikçe bozulması üzerine Haydarpaşa Hastanesi'ne yatırılır. Tedavinin olumlu sonuç vermesi üzerine Nisan 1874'te Zabtiye Nezareti Mektubculuğu görevine tayini yapılır. Ara ara rahatsızlığı tekrar nükseden şair, 10 Şubat 1876'da ölür ve cenazesi Karacaahmet Mezarlığına kaldırılır².

Mersiye, Destâr-ı Hayâl, Divan, Eser-i Nâdir, Külbe-i Ahzân gibi eserleri bulunan³ Osman Nevres, üç dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) şiir yazmış şâirlerdendir. Gazellerinde eski şairlerin yolunu izleyen Osman Nevres, daha çok şarkıları ve mersiyeleriyle tanınmıştır⁴. Arapça şiir yazabilen Türk şairlerinin en başta gelenlerindedir. Ziyâ Paşa'nın *Harâbâf*'ına, en çok Farsça şiiri alınan şâirlerden

*C.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Araştırma Görevlisi, Dr.

¹ Encümen-i Şuarâ için bkz. -----, "Encümen-i Şuarâ", *D/İA*, İstanbul 1995, XI, 179-181. (Müellif ismi yok.)

² Nevres'le ilgili geniş bilgi için bkz. M. Kayahan Özgül, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1999.

³ Bkz. M. Kayahan Özgül, *a.g.e.*, s. 32-45.

⁴ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 241.

birisi de yine odur⁵. Ömrünün büyük bir kısmını İstanbul dışında geçirmiş, yıllarca Irak'ta yaşamıştır. Hatta Irak Türkleri arasında büyük bir şöhrete ulaşmış olan Nevres'in bazı gazelleri bu havâlide uzun hava tarzında okunur. Bâzı şiirleri de Kerkük'te tenzile (ilâhî) formunda bestelenerek, tekke muhîtinde hâlen icrâ edilmektedir. Tanbûrî Ali Efendi tarafından hüseyinî makâmında yürük-semâî olarak bestelenen, "Senden bilirim yok bana bir fâide ey gül" ile "Kâr etmez âhim sen gülizâre" gibi şarkıları bugün bile zevkle dinlenilmektedir.

Ziya Paşanın dostluğunu kazanan ve Paşa tarafından korunan şâirin divanı da yine onun marifetiyle bastırılmıştır. Namık Kemal'le aralarında bir münâkaşa meydana gelmiş, bu münâkaşa daha sonra bir düşmanlık şekline dönüşerek, şâirin ölümüne kadar devam etmiştir.

B. GAZELDE DÖRT UNSUR

Divan Edebiyatında bir şâirin, şâirlikteki güç ve kabiliyetini ortaya koyan bir nazım türü olan gazel, klasik dönemdeki aşk, kadın ve şarap gibi konuları işlemeye devam ettiyse de, Tanzimat'la birlikte çok farklı konuları da bünyesine almıştır⁶. Divan Edebiyatının hemen hemen genelinde, özellikle de gazel türünde olaylar, bu edebiyatın başlıca unsurları olarak kabul edebileceğimiz; âşık, ma'suk, rakip ve aşk dörtlüsü arasında cereyan eder. Her birisi ayrı ve teferruatlı bir çalışmayı gerektiren bu dört konuya, Nevres'in gazelini de göz önünde bulundurarak kısaca değindikten sonra şerhe geçeceğiz.

Âşık; sevgiliye kavuşmak için varını yoğunu ortaya koyan, sevdiğinden tatlı bir söz, sevildiğine ima kabul edilebilecek nazlı bir bakış ve azıcık bir ihsan bekleyen, sevdiği için sürekli rakiple kavga ve mücadele halinde olan, sevdiğini kendisinden bile kıskanan bir vasıfla müzeyyendir. Divan edebiyatında şair, daima âşık vasfıyla ortaya çıkar. Şair, âşıklık hususunda o kadar iddialıdır ki, "Bende Mecnûn'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var / Âşık-ı sâdik benim Mecnûn'un ancak adı var" diyerek, bu konuda âşıklık timsali olan Mecnun'dan bile ileri bir mevkide olduğunu ifade eden Fuzûlî'den geri kalmayan Nevres, "Okunurdu sevâd-ı çeşmimde / Mâcerâ-yı cünûnu Mecnûn'un" ve "Hanî aşkın ile benden beter olmuş kimdir / Gam çekip derd ile hûnîn-i ciğer olmuş kimdir" ifadelerini kullanır. Aşk, öyle bir derttir ki, gerçek âşıktan başkası o derdi çekemez. Âşık bu derdi çektiği gibi, dilini kesseler de âşık olduğunu ilan etmekten çekinmeyecektir. Bu hali, şarkı olarak bestelenen bir şiirinde Nevres şu şekilde ifade eder:

Çekmez efendim bu derdi herkes
İster kabûl et ister dilim kes
Çekmezdim ammâ ey şûh-ı nev-res
Sevmiş bulundum gayri ne çâre

Âşık, gelin giden kızın "Hem ağlarım, hem giderim" tarzında ağlaması gibi ağlar, feryad u fiğan eder. "Seveni candan usandırsa bile, seven cefâdan usanmaz". Ma'suk, kirpiklerini ok eyler ve saplar âşığın bağına. Buna rağmen, âşık yine de halinden hoşnuttur. Çünkü yüreğine saplanan bu ok sevgilidenir ve Mevlânâ'nın deyişiyle, seven için, "sevgilinin köynün köpekleri bile sevgilidir."

Âşık, sevgilinin cefâsı karşısında bitip tükenir ve mecalsiz kalır. Sînesi, hayâtî uzuvlarının (kalp v.s) içinde bulunduğu göğsü, bağı yanar durur.

Ma'suk; güçlü, güzel, kıskanılan fakat kıskanmayan, tüm güzellikleri üzerinde toplayandır. Güneş gibi nur kaynağı ve gül gibi güzel kokuludur. Aslan gibi güç ve kudrete malik olan saray sahibi bir hükümdara benzer. Nevres'in gazelinin tüm beyitlerinde de görüleceği gibi, sürekli naz eden, sevne cefa etmekten zevk duyan

⁵ M. Kayahan Özgül, a.g.e., s. 53.

⁶ Örneğin Ali Emiri Efendi "Tayyare" ile ilgili bir gazel yazmıştır. Bkz. *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası* C. II, Sayı: 37-6 s. 181-182; Osman Nevres'in de bu tür gazelleri vardır.

bir yapıya sahiptir. Fuzûlî'nin "Gamım pinhân dutardım ben dediler yâre kıl rûşen / Desem ol bî-vefâ bilmem inanır mı inanmaz mı" beytinde olduğu gibi, vefasız ve sevenin sözüne inanmayandır. Yine Nevres'in bir beytinde "Kaşın belimi büktü kemân eyledi gitti / Aşkın beni rûsvâ-yı cihân eyledi gitti" şeklinde ifade ettiği gibi, âşığın belini büken ve onu âleme rûsvâ edendir.

Ma'şuk o denli yücedir ki, kavuşmak mümkün değildir. Cevreder, işkence eder, bir kez dönüp bakmaz, hatta isterse öldürür ve bundan dolayı kimseye hesap vermez. Bununla birlikte âşıklıkta vefâlı olmak, ma'şuk ne yaparsa yapsın "Hoştur bana senden gelen" demek esastır. Çünkü, sevilenin "Lütfu da hoş, kahrı da hoş"tur.

Rakip ise; layık olmadığı halde, sevgilinin etrafında dolaşan ve bir şekilde onun lütfuna nail olmak isteyen kimsedir. Âşığa, sevgili kadar eziyet eden rakip, bu haliyle, "Kasd eylemek rakibe kûyuñda pek güneñmiş / Ben hasmım öldüreydim koy bir günâh olaydı" diyecek kadar âşığı çileden çıkarır. Edebiyatımızda engel, düşman, ağyâr, yabancı vb. anlamlarıyla da kullanılmıştır. Âşığın arzuladığı şey, rakibin aradan çekilmesidir. Bu nedenle rakibin ölümü "Meydâna geldi na'ş-ı rakib-i nemîme-sâz / Kıldım huzûr-ı kalb ile ömrümde bir namâz" (Sâbit) dedirtecek kadar âşığı sevindirir.

Aşk, bu çerçeve içerisinde dolaşır durur; âşık da, sürekli cefâ çekmesine, devamlı sevgiliden ayrı kalmanın, ona kavuşamamanın acı ve ıstırapıyla yanıp kavrulmasına ve sevgiliye ulaşmayı güneşe ve aya ulaşmaktan daha zor görmesine rağmen, gerçekte bu derdinin çaresini de istememektedir. Çünkü vuslat halinde aşk, aşk olmaktan; âşık ise âşıklık vasfından çıkar. Aşkın gerçek vasfı kavuşamamaktır. Dolayısıyla âşık da bu vasıfla donanmıştır.

Kısaca değindiğimiz âşık, ma'şuk, rakip ve aşk dörtgeninde, Osman Nevres'in çok beğenilen ve daha sonra bir çok şâir tarafından tanzir edilen⁷ dokuz beyitlik "Olaydı" redifli, yek-âhenk gazelinesi şerh etmeye çalışacağız.

C. ŞERH

271

[Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün]

1 Sînemde ger müessir bir dūd-ı âh olaydı Ruh-sârîni yakardım ger gökde mâh olaydı

"Eğer gönlümde etkili bir âh ateşi olsaydı, gökte bir ay bile olsan yanağını yakardım."

Sîne: Göğüs, bağır. Sîne, nazargâh-ı İlâhîdir. Allah, insanların kalplerine, düşüncelerine ve amellerine nazar-ı itibar eder. Evrenin göz bebeği nasıl ki insansa, insanın da en önemli uzvu, ona canlılık kazandıran, yaşamasını devam ettiren parçası sîne, dolayısıyla sînenin içinde bulunan kalbidir.

Dūd-ı âh: Ah ateşi.

Ruh-sâr: Yanak, sevgilinin yanağı.

Gönlüm; yârin hasretinden, cevr ü cefâlarından ve gamzeli bakışının oklarından dolayı o kadar yoruldu ki, âh etmeye bile mecalim kalmadı. Eğer gücüm olsaydı, o denli âh ederdim ki, derdimin büyüklüğünden, gönlümü yakan ateşin hararetinden bu ateş göklere kadar yükselirdi. Sen gökte bile olsan, bu ateş yine de sana ulaşır, o ay yüzüne, o yanağına kadar erişir ve yanağını yakardı.

⁷ Bu gazele yazılan bir çok nazire bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz nazire yazarları şunlardır; Harputlu Rahmî (1802-1884), Hafız Mehmed Sebahaddin (1846-1905), Harputlu Hacı Hayrî (1860-1910), Şeyh Ahmet Rindî (1908-1960), Şeref Tan (?-1995), Mustafa Aslan ve Alim Yıldız. Şiirin nazireleri için bkz. İbrahim Kavaz-M.Naci Onur, *Harputlu Rahmî Divânı*, Ankara 1996, s. 14-15; *Dünü ve Bugünüyle Harput Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor I*, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ 1999; *Yedi iklim*, Haziran 2000, sayı 123, s. 35.

Edebiyatımızda sevgili, güzelliği ve ulaşılmazlığı ile aya benzer. Sevgilinin yanağı, ay gibi parlaklık vasfıyla, sevenin baktığı ve sürekli bakmak istediği yerdir. Âhın göklere ulaşması da şâirlerce çok sık kullanılan bir durumdur. Bu durum Fuzûlî'de; “*Felekler yandı âhımdan / Murâdım şem’i yanmaz mı*” şeklinde ifadesini bulur.

Şâir bu matla’ beytinde mübâlağanın zirvelerinde dolaşmaktadır. Derdinin büyüklüğü ile birlikte sevgilinin güzelliğini ve ulaşılamazlığını, ifade edebileceği en yüksek derecede söylemektedir. Sevgilinin yüzünü aya benzeterek teşbih yapmaktadır. Vuslatı arzu etmekte ve bu arzuya ulaşamamaktaki çaresizliğini dile getirmektedir.

2 **Evvel seniñ elinden şekvâya ben giderdim
‘Âlemde ‘âşıkâna bir dâd-hâh olaydı**

“*Bu dünyada âşıklar için adalet isteyen (adalet dağıtan) bir yer bulunsaydı, buraya giderek, senin elinden (yaptıklarından ötürü) şikayetçi olan ilk kişi ben olurdum.*”

Şekvâ: Şikayet.

‘Âşıkân: ‘Âşıklar.

Dâd-hâh: Adalet isteyen (dağıtan).

Şâir, bu beyitte de, yine gelin olacak kızın ağlaması gibi, feryada devam etmektedir. İlk beyitte bulunan ve daha sonraki beyitlerde de devam edecek olan, sevgiliye kavuşabilme arzusunu dile getirmeyi sürdürmektedir.

Dünyada mahkemeler vardır. Buralarda görev yapan hakimler, davalara bakarlar, tarafları dinlerler ve delilleri değerlendirdikten sonra suçlu olarak gördüklerine ceza verirler. Aşkın mahkemesi ise mevcut değildir. Sevgiliye, sevenine yaptıklarından dolayı ceza verecek, onu cezalandırarak terbiye edecek bir hakim de bulunmamaktadır. Sevilen, sevenine sürekli cefâ etmekte, onu cezalandırmakta ve inim inim inletmektedir. Dolayısıyla âşıkâ karşı sürekli suç işlemektedir. Her suçlu cezasını çekmek zorunda olduğuna göre, ma’şuk da âşığa verdiği zararlardan dolayı cezaya çarptırılmalıdır. Hem bu suç, öylesine basit, sıradan bir suç da değildir. Maddi zarardan çok çok ötede ve ileridedir. Sevgili, bilerek ve isteyerek âşığın canına kastetmektedir ki, dolayısıyla bu ağır bir cürümdür.

Şâir (seven); sevgilinin gerçek seveni olduğundan ve ceza sadece kendisine verildiğinden dolayı; bu mahkemeye sevgiliyi şikayet etme hakkı da sadece kendisine ait olacaktır. Şikayet etmesi gereken ilk kişi bizzat kendisidir. Fakat bununla birlikte, sevgiliyi yargılayacak ve onu cezaya çarptıracak bir mahkeme de yoktur. Çünkü ma’şuk; güç ve kudret sahibi bir hükümdardır. Tüm yetkileri kendisinde toplayan; yasama, yürütme ve yargı yetkisi kendisine bağlı olan, ağzına bakılan ve sözü kanun olandır. Bu nedenle, sevileni mahkeme edecek, âşıklara adalet dağıtacak başka bir yer ve kimse bulunmayacaktır. Âşık, artık sadece sevgilinin insafına kalmıştır.

Aslında şâir böyle bir merciin olmadığını da bilmektedir. Belki de onun yaptığı, sadece bir sesli düşünme ameliyesidir. Eğer böyle bir mahkeme mevcut olmuş olsaydı, âşık acaba sevgiliyi şikayet eder miydi? Burası da bir bahs-i digerdir.

3 **Zülfün görenlerin hep bahtı siyâh olurmuş
Tek zülfünü göreydim bahtım siyâh olaydı**

“*Senin zülfünü gören herkesin bahtı siyah olurmuş. Tek senin zülfünün bir telini bile görseydim de benim de bahtım siyah olsaydı (aldırmazdım)*”

Zülf: Yüzün yanlarından aşağıya doğru sarkan saç demetidir. Şekli, kokusu ve rengi itibâriyle bir çok şâir tarafından kullanılan gelen bir mazmundur. Düzensizlik ve dağınıklığıyla âşığın aklını başından alır. Kokusu misk ve anbere benzer. Rengi

dâimâ siyahtır ve bu vasfıyla geceyi, karanlığı ve zulümâtı, tasavvufî anlamıyla da yüzü (vahdeti) örten küfrü temsil eder. Çok olması bakımından da kesreti ifâde eder. Yüz, vahdet (birlik); saç, kesret (çokluk) tur. Hak, bir; bâtil, sayısızdır. Saç, yüzü örterek vahdetin tecellîsine engel olur.

Saç, aynı zamanda âşığı boğacak bir kementtir. Âşığın gönlü, sevgilinin saçının her bir teline asılıdır. Saç dağınık olursa, gönüller de dağılır⁸.

Siyah: Tasavvufta zât-ı Hak anlamına gelir. Karanlıkta hiçbir şey birbirinden ayırt edilemediği gibi, Hakk'ın zatında da hiçbir şey diğer şeylerden ayırt edilemez. Bahtı siyah olanlar, seyr ü sülûkte yolda kalan, Hakk'a ermeden yoldan dönenlerdir⁹.

Baht: Şans, talih anlamlarına gelir. İşleri sürekli ters gidenler için "kara bahtlı", "bahtı kara" gibi deyimler kullanılır¹⁰. "Bahtsızın başına yağmur yerine, ya taş yağar, ya dolu" atasözü, Ziya Paşa tarafından; *Bi-baht olanın başına bir katresi düşmez / Bâran yerine dürr ü güher yağsa semâdan* şeklinde şiirleştirilmiştir.

Şâir bu beyitte de sevgiliye kavuşma arzusu içerisinde: "Senin zülfünü gören herkesin bahtı kararıyor, işleri ters gidiyor ve bu kişiler uğursuzluğa uğruyor, talih bir türlü yüzlerine gülmüyor şeklinde halk arasında yaygın olan bir inanç var. Fakat, bana göre bu durum bir bahtsızlık değil, tam aksine uğur ve talihlilik. Çünkü, senin zülfünü görmek, senin yakınında olmayı gerektiren bir durumdur. Benim bıkıp usanmaksızın, mütemâdiyem istediğim şeyin ta kendisi, bizzat sana yakın olma halidir. Bu nedenle, keşke senin zülfünü göreceğim kadar yakınında olabilsem de, bahtım kararsa, uğursuzluk peşimi hiç bırakmasa, talihsiz olsam ve işlerim hep ters gitse hiç gam değil" demektedir.

Şiirde geçen "tek" kelimesini "bir" anlamıyla aldığımızda; Seni, yüzünü görmek nerde, zülfünün tek bir telini görebilseydim de bahtım kararsaydı, şeklinde de anlayabiliriz.

Bahtın siyah olması, sevgiliye kavuşamamak anlamına gelmekteyse de, âşığın zaten kaybedeceği bir şey yoktur. O, zülfü görmediğinde de zaten sevgiliden ayrı bir haldedir. Hiç olmazsa, sevgiliyi görür de ayrı olur.

Zülf ve baht-ı siyah kelime ve terkipleri arasında tenâsüp sanatı vardır.

Tek kelimesiyle tevriye yapılmıştır.

4 **Olmazdı kalb-i mahzûn tâ böyle zâr u mecnûn** **Çeşmiñ kılaydı efsûn zülfün penâh olaydı**

"Gözün büyülese ve saçın sığınak olsaydı, (o vakit) bu hüznü kalbim böylesine inlemez ve divâneye(mecnuna) dönmezdi."

Çeşm: Göz. Divan edebiyatında şâirlerin çok sık kullandıkları, sevilene ait güzellik unsurlarının başta gelenlerindedir. Sevgilinin tüm vasıflarını üzerinde taşır. Rengi siyah veya elâdır.

Gözün sihir etkisi yapan / büyüleyici özelliği vardır ve âşığı büyülemekte üstüne yoktur. Bir süzgün bakış, âşığı sihirleyerek, kendinden geçirir. Aynı zamanda göz, gönül ülkelerini fetheden ve öldürücü özelliklere sahip olan bir uzuvdur. Göz, görme vasfı bulunmasına rağmen, seveni görmezden gelir. Ayrıca gözün bakış tarzı da çok farklı anlamlara gelmektedir¹¹.

Vuslat arzusunu devam ettiren şâir, şöyle seslenmektedir sevgiliye: Ey sevgili, eğer gözlerinin bakışları beni yakalasa ve ben bu bakışlardan büyülenerek, saçlarına sığınsaydım, saçların gönlüme sığınak olsaydı, o vakit sürekli hüznlerle çarpan bu kalbim böyle inlemez ve mecnun (divâne) haline gelmezdi. Senden yine sana

⁸ Haluk İpekten, *Fuzûlî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 142-143.

⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997, s. 475; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997, s. 646.

¹⁰ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara-1976, II, 503.

¹¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara-tsz., s. 418.

sığındım. Çünkü, kalbi hüznlerle dolu olan benim, senden gelen ve gelecek olan sıkıntılara karşı sığınacağım bir başka kimse ve yer yoktur.

Gözün büyüleyebilmesi için, bakanın ve bakılanın bir arada olması gerekmektedir. Sevgiliyle bir arada olmaksızın, sevenin biricik arzudur.

Bu beyitteki; kalb-i mahzun, zâr ve mecnun ile çeşm ve efsun kelimeleri arasında tenâsüp vardır.

Zülûf, çoğunlukla öldürücü vasfıyla kullanılmasına rağmen, burada tam aksine sığınak, emin olunan güvenli yer anlamıyla kullanılmıştır.

Mecnun kelimesiyle telmih sanatı yapılmıştır. Aynı zamanda bu kelime, hem Mecnun (Kays), hem de divâne anlamlarını verecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Gözün büyülemesi ile zülûfün sığınak olması arasında, görünürde bir tezat bulunmaktadır.

5 **El çekdim ey vefâsız vaslın temettu'undan
Rûyîna bâri bende tâb-ı nigâh olaydı**

"Ey vefâsız! Sana kavuşmamın sağlayacağı faydalardan vazgeçtim (ama), keşke bende senin yüzüne bakma gücü olsaydı (olabilseydi)."

El çekmek: Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna gelmek, vazgeçmek, el etek çekmek¹².

Vasl: Ulaşmak, kavuşmak ve vuslat anlamındadır. Âşığının yâre kavuşma arzusudur. Âşık, vuslat için hicranın tüm sıkıntılarını katlanır. Bilir ki, hicrandan sonra vuslatın nimetleri vardır. Vuslattan sonra ise âşıkta yeni bir hicran korkusu başlayacaktır. Fakat, âşık vuslat için ona da razıdır.

Rûy: Yüz, çehre, dîdâr, görme, görüş kuvveti gibi anlamlara gelir. Sevgilinin güzelliğini ortaya koyan; göz, kaş, dudak ve yanak gibi uzuvların hepsi yüzdendir. Bu nedenle yüz, güzellik meydanıdır. Sevgilinin yüzü aldır (utangaçlığını ifade eder). Aydınlık ve parlaktır. Bu vasfından dolayı aya benzer. Yüz, âşığının seyretmeye doyamadığı bir yerdir. Âşık, sevgilinin yüzünü görmek için her şeyini vermeye hazırdır. Saçlar geceye benzediğinden yüz geceyi aydınlatan ay gibidir.

Şâir vuslat arzusuyla yanıp yakılmasından, hicran halindeki sıkıntı ve elemelerden o kadar yorgun düşmüştür ki, mum gibi eriyip bitmiştir. Bu nedenle sevgiliye hitaben; Ey vefâsız sevgili! Senden ayrı olmanın vermiş olduğu dert beni bitirdi, güçsüz ve mecalsiz bıraktı. Bu nedenle, sana kavuşmaktan dolayı meydana gelecek fayda ve hazlardan ümidimi kestim. Hiç olmazsa, o ay gibi parlak, nur saçan ve tüm güzellikleri üzerinde taşıyan yüzüne bakmaya mecalim olsaydı, demektedir.

Bu beyitte şâir, sevgilinin vefâsızlığını dile getirmektedir. Vefâsız olma vasfı, her sevilenin tabiatında olan ve asla vazgeçmediği bir huydur. Şâir her ne kadar sevgiliye kavuşmadaki faydalardan vazgeçmiş olduğunu söylemekteyse de, bunun doğru olmadığı daha sonraki beyitlerden anlaşılmaktadır. Zaten el çektiğini belirtmesi, sevgiliyi inadından vazgeçirmeye zorlamak niyeti de taşımaktadır. Nasıl ki sevgili vefâsızlık vasfıyla donanmışsa, seven de vefâ ile doludur ve vazgeçmek onun vasfından değildir. Şâir, bu ifadeleriyle, çektiği sıkıntının büyüklüğünü göstermek, vuslattan ümitsiz olma halini sevgiliye bildirerek, kendisine acındırmak ve sevgilinin azıcık da olsa lütuf ve ihsanda bulunmasını sağlamak istemektedir.

Rû ile nigâh arasında tenâsüp vardır.

6 **Kasd eylemek rakibe kûyuñda pek güneñmiş
Ben hasmım öldüreydim koy bir günâh olaydı**

"Senin mahallinde (bulunduğun yerde) rakibin canına kastetmek çok günahmış. Ben o rakibi öldürseydim de, günah olursa olsaydı, (gam yemezdim)."

Rakip: Divan edebiyatında âşık ile ma'şuk arasında, âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Âşığının düşmanıdır ve ona sevgili kadar eziyet eder¹³.

¹² Ö. Asım Aksoy, a.g.e., s. 627.

¹³ İskender Pala, a.g.e., s.408.

Ayrıca; düşman, engel, yabancı anlamlarıyla birlikte bir yılan türüne verilen isimdir¹⁴.

Kûy: Sevgilinin yaşadığı yer, mahalle, köy.

Rakipsiz aşk olmayacağına göre; şâir bu beyitte aşk, âşık, ma'şuk ve rakip dörtlüsünden rakibi de meydana sürmekte ve şöyle demektedir:

Senin bulunduğun mahalde emniyet ve güven vardır. Çünkü sen, bulunduğun yerin tek hükümdar ve hükümrânısın. Ülkende ve bulunduğun bölgede lütfetme kadar, ceza verme yetkisi de sana aittir. Senden başka kimsenin bir başkasına dokunması, birinin diğerini cezalandırmaya kalkışması ve öldürmeyi kastetmesi, cezayı gerektiren bir büyük suçtur. Böyle olmasına rağmen, seninle benim arama giren ve sana ulaşmama engel olan yılan vasıflı düşmanımı öldüreydim de, olursa günah olaydı. Bu günahın cezasını çekmeye razıy(d)ım.

Bu beyitte sevgili için fedakarlık ve suçların en büyüklerinden olan cinayet günahına teşebbüs vardır. Âşık sevgili için her şeye razıdır. Rakibi öldürmesinin sonucu olarak, ceza çekecek ve bu arada sevgiliden uzak kalacaktır. Hiç olmazsa, sevgiliye yakın olmaktan da rakibi uzak tutacak, aşk yolundaki bir engeli daha bertaraf edecektir. İslâm'a göre cana kastetmek, bir kişiyi öldürmek, bütün insanlığı öldürmek gibi addolunan büyük suçlardandır¹⁵. Şâir; büyük günah işlemeyi göze alacak kadar ma'şuka sevgi beslemekte ve onu kıskanmaktadır. Kasıtlı olarak adam öldürmek, İslam hukukunda olduğu gibi, medeni hukukta da ağır cezayı gerektiren suçlardandır.

Kast eylemek ve öldürmek ile, rakip ve hasım kelimeleri arasında tenasüp vardır.

Birinci mısra ile tecâhül-i ârif yapılmaktadır. Şâir adam öldürmenin suç olduğunu rivâyet şeklinde söylemektedir.

7 Hattîñ Habeş kuluyla alsaydı Fas diyârın Zülfün sevâd-ı Çîne tek pâdişâh olaydı

275

"Fermanın (ayva tüylerin) zenci köleyle Fas diyarını alsaydı ve saçın Çin ülkesinin yegâne hükümdarı olsaydı."

Hat: Çizgi, satır, yazı, Arap alfabesiyle yazılan sanatlı yazı, mektup, ferman gibi anlamlara gelmekle birlikte, sevgilinin yanağındaki ince tüy (ayva tüyü) anlamıyla sıkça kullanılır.

Habeş: Siyâhî, Habeşistanlı. Afrika'nın doğusunda ve Yemenin karşı kıyısında bulunan Habeşistan halkı. Edebiyatımızda hem coğrafi olarak, hem de esir ve köle oluşları nedeniyle anılmışlardır. Sevgilinin siyah zülfü ve beni anlamıyla daha çok kullanılır¹⁶.

Fas: Afrika'nın kuzey batısında bulunan ve fesin imal edildiği ülke.

Sevâd: Siyahlık, karartı anlamlarına gelmekle birlikte çok değişik anlamlarla da kullanılır. Büyük yerleşim merkezi anlamı burada daha uygundur.

Çin: Asya'nın doğusundaki Çin ülkesi. Mani dininin en çok yayıldığı yerdir. Mani'nin bir ressam ve kutsal kitabının güzel minyatürlerle süslü olmasından dolayı, güzel yüz daima Çin'e nispet edilmiştir. Eskiden burada Türler, Hıta, Hoten ve Maçin diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu kelimeye geniş bir kullanım sahası açar ve daha geniş bir anlam kazandırır. Bu kelimeyle sevgilinin misk kokulu saç

¹⁴ Ahmet Talat Onay, (haz. Cemal Kurnaz) *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.339.

¹⁵ Mâide, 5/32. (...Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur.) (Ayet meali, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmış olan Kur'an-ı Kerim Meali'nden alınmıştır.)

¹⁶ İskender Pala, a.g.e., s. 197.

kastedilir. Çünkü, misk burada bulunur. Ayrıca, çin kelimesi kıvrım ve büküm anlamlarına da gelmektedir. Burada çenenin kıvrımı (çene çukuru) anlamı da vardır.

Şâirin tüm şâirlik kabiliyetiyle oluşturduğu, gazelin en güzel beytini (beytül-gazel), iki farklı şekilde anlayabiliriz:

a. Sevgilinin hükümdarlık vasfından dolayı şair şöyle demektedir: Hattın (fermanın), zenci bir köleyle bile, Afrika kıtasının en batısında bulunan Fas ülkesini alır; zülfün (kılıcın ve dolayısıyla kudretin) Asya'nın en doğusunda bulunan Çin ülkesine padişah olurdu.

Sevgili o kadar güçlüdür ki, Avrupa'da oturuyor olduğu halde, fermanını bir köleye verdiğinde, bu köle elindeki fermanla, Afrika'nın batısından Asya'nın doğusuna kadar bütün ülkeleri alacak güce erişmektedir. Kendisi İstanbul'da oturmakta olduğundan, Avrupa zaten hükmü altındadır. Böylece sevgili "Eski Dünya" diye bilinen; Avrupa, Asya ve Afrika'da tek güç ve hüküm sahibidir. Hükmü her üç kıtaya da geçmektedir.

b. İkinci anlamıyla ise, Sevgilinin yüzü ve yüz güzelliği tarif edilmektedir:

Senin yüzünde beliren ayva tüylerin, (siyahlığından dolayı) Fas diyarına kadar, (başa fes giyildiği göz önüne alındığında) fesin kapattığı yere değin ulaşmakta ve Çin'de Hıta ve Hoten ülkesinde çıkarılan misk ve anber kadar güzel kokan saçların, çenenin ortasındaki kıvrıma (çene çukuruna) kadar inmektedir.

Burada şâir, sanki bir dünya haritası gibi sevgilinin yüzünü incelemekte ve yorumlamaktadır. Yüzün üst kısmı (Fas diyarı) fesin kapattığı yere kadar, yeni çıkmaya başlayan ayva tüyleriyle kaplı ve yanakların yanından sarkan güzel kokulu zülülflerin bükümleri çene çukuruna kadar ulaşmaktadır.

Şair bir başka şiirinde de, şerhini yaptığımız beyte benzer, "Müşg-i Çîn'e zülfünü benzettiler lâkin hatâ / Hattını reyhâna teşbih ettiler ammâ galat" ifadelerini kullanmaktadır.

8 'Ömrüm içinde senden ger bir vefâ göreydim
Râzı idim gâmiñla 'ömrüm tebâh olaydı

"Yaşadığım süre zarfında eğer senden bir kez olsun vefâ görseydim, tüm ömrüm senin gamınla mahvolseydi (razıydım)."

Vefâ: Sevgide sebat etmek, verilen sözde durmak, sözde samimi olmak ve sevgi bağlılığı gibi anlamlara gelir.

Tebâh: Mahvolma, harap olma demektir.

Önceki beyitte sevgilinin güzelliğini göklere çıkaran şâir, bu beyitte ise sevgiliye sitemine devam etmektedir:

Seni sevdiğimden bu yana, (ki bunun da bir başlangıcı yoktur. Âşık, sevdiğini kendini bildi bileli sever.) eğer aşkıma bir kez dahi vefâ göstermiş olsan ve rakibe yüz vermeseydin, ömrünün geri kalan kısmının, senden ayrı kalmanın verdiği acı ve kederlerle geçmesine ve ölüm gelip beni buluncaya kadar ıstırapın her türlüüne razıydım.

Şâir böyle söylemesine rağmen, istediği şey olmayacak bir durumdur. Çünkü, ma'sukluk vasfında vefânın yeri yoktur. Ona yakışan cefâlı olmak ve bu sıfatla yaşamak hâlidir. "Can çıkmadan huy çıkmaz" tabiriyle, o cefâlı olmayı sürdürecektir ve vefâyı sadece âşığa bırakacaktır.

9 Güçmüş murâda ermek Nevres vefâ yolunda
Ey kâş kûy-ı yâre bir başka râh olaydı

"Ey Nevres! Vefâlı olma yolunda (aşka vefa göstererek) murada ermek ne kadar da zor imiş. Keşke sevgilinin bulunduğu yere (ve dolayısıyla kendisine ulaşmak için) bir başka yol bulunsaydı."

Vefâ, âşığın aslî vasfı olmasına rağmen, kolay katlanılacak bir dert değildir. Âşık bir kez gönlünü rehin bırakmıştır sevgiliye, ömrü boyunca ona bağlı kalacağına

dâir söz vermiştir. Ölmek var, dönmek yoktur bir daha bu sözden. Sevgili ne kadar cefâ ederse etsin, verdiği ahitten dönmeyecektir âşık. Bununla birlikte, aşkta vefâ yoluyla murat durağına ulaşmak için çok engelli ve engebeli bir yolculuk gerekir. Nevres, bu durumu kendi kendine itiraf ederek:

“Keşke sevgilinin mahalline varmaya, gönlüne girmeye vefâlı olma yolundan başka bir yol bulunsaydı” diyerek; aşk'ın, daha doğrusu sevgilinin cefâsının ne denli fazla olduğunu ve kendisinin çektiği acı ve ıstırapın büyüklüğünü bize îmâ ediyor. Zaten başka bir yol olmadığını bildiği için, bu cefâyı çekmeye de devam edecektir.

Şâir cefâdan usanmış olduğunu îmâ etmesine rağmen, vefâ yolundan dönecek de değildir. O bilmektedir ki, sevgi yolunda cefânın çokluğu ile, sevenin buna katlanması ve vefâkarlığını koruması, aşkın ve âşığın değerini o nispette artıracaktır.

Seven, sevgiliye gönül verdiği ilk andan itibaren vefâ elbisesini giymiş ve cefâ oklarına karşı göğsünü açmıştır. Yüreğine ne kadar çok ok isabet ederse, aşktan o kadar çok zevk alacaktır. Çünkü, sevgiliden gelen her şey, vasfı isterse öldürücü olsun, her zaman baş üzre yeri olan bir şeydir. Âşık vefâlı olmaya devam ettikçe, ma'şuk nazarındaki itibarı artacak, adım adım ona yaklaşacak ve gönlüne girmeye bir yol bulacaktır. Dikenli, taşlı ve çakıllı da olsa, bu yol, vefâ yolundan başka bir yol değildir. Âşığı, ma'şuka ulaştıracak olan ancak o yoldur.

BİBLİYOGRAFYA

- , “Encümen-i Şuarâ”, *DİA XI*, İstanbul 1995.
AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, TDK Yayınları, Ankara 1976.
ASLAN, Mustafa, “Harputlu Hayrî Bey'in Şiirlerinde Müsiki”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor I*, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ 1999.
CEBECİÖĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.
CENGİZ, H. Erdoğan-Eren, Gönül Hatay, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
Dünü ve Bugünüyle Harput Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor I, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ 1999;
İPEKTEN, Haluk, *Fuzûlî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.
KAVAZ, İbrahim- ONUR, M.Naci, *Harputlu Rahmî Divanı*, İzzet Paşa Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
MENĞİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
ONAY, Ahmet Talat, (haz. Cemal Kumaz) *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
Osman Nevres, *Divan*, İstanbul 1290.
ÖZGÜL, M. Kayahan, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1999.
PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara-tsz.
PALA, İskender, *Şi'r-i Kadim, Şiir Şerhleri*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1997.
Sebâtî, *Divân-ı Hafız Mehmed Sebahaddin Şekîvî*, İstanbul 1309.
Şeyh Ahmet Rindî, *Son İkrâm*, İstanbul 1966.
Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
TANPINAR, A. Hamdî, *19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
TARLAN, Ali Nihat, *Fuzuli Divanı Şerhi I-III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997.
YILDIZ, Alim, “Nazire”, *Yedi iklim*, Haziran 2000, sayı 123, s. 35.